

Summary

Since the beginning of the 1990s, historical science has recorded numerous methodological innovations and digested a number of foreign stimuli. Medievalists did not remain aloof from this faith of post-revolution research freedom. The branching of scientific themes, which were offered quickly and engagingly, was also shown in the individual chapters of this collective monograph. The structure of the division was guided precisely in the spirit of showing the wealth not only of the source material but also the crucial paradigm of the interdisciplinary nature of historical science, without which historical research can no longer be done.

At the same time, deepening historical knowledge in many ways depends on awareness and comprehension of the previous studies. It is not possible to raise new questions without critical comparison with the existing methods. Along with one's own source research, a pivotal role is played by considerations of the selection of the topics and the methodologies of their processing. The submitted publication does not, however, set its aim at providing only new knowledge, filling empty or complementing inadequately treated places. Besides the specific events and problems, the individual texts are devoted mainly to the paths, which researchers undertook and still undertake towards the selected themes. The chosen form of the papers corresponds to that. The authors have not prepared only studies in the classical sense of the work with an extensive footnote apparatus, but to a predominant extent essayistic considerations on some questions of Czech medieval history.

In the first section, the theme of settlement, medieval paths, borders, the Slavníkov family domains or the depictions of a castle showed the Middle Ages literally on the move. Map reconstructions, research of residences, settlement agglomerations, borders and paths presented a dynamic and changeable space for the research and broaching of new questions, because the landscape as a whole represents unexploited source material in many regards. Movement is also revealed in the second section, this time between

myths and images. The possibility of deepening the knowledge of the ecclesiastical administration was indicated by the analysis of literally only one source (the Opatovice Homiliary), which plastically depicted ecclesiastical practice, the role of priests and the obligations of the laypeople. However, historical science cannot function even without theories and models. The chapters on the themes of chapels and the societies of the chapters or the role of monastic clergy or generally clergy and the confessional topics in the Middle Ages presented the complex approach from the analytical cases through syntheses as a whole. Similarly, also the broad topic of the economic and power backgrounds of the elites and the relationship of the “common” population and “state” power remains open, because historians with ever increasing complexity deal with the descriptions of the medieval “state”, state wholes or with the question of medieval ownership. As all of the chapters of the section Secular Power and Property Holding showed, none of the themes is by far exhausted and closed. Power, state, symbols and the position of the individual (not only in the Middle Ages) form inherently also today one of the paths of historical science, which began already in the 19th century.

The last phenomenon, which the authors treated, introduced a variety of topics through the prism of the written word. On the one hand of the notional considerations of these written sources, there was an effort to reveal the beginnings of the written purchases, definition of the seals, then on the other hand a comparison of the genres and languages, because the Czech lands of the Middle Ages offered historians a palette of immediately several language mutations. Finally, a crucial motive for every research was also one's own relation to these monuments, their elaboration, editing or translation, and, in the end, also the question of the access of the public to scientific results.

Poznámky

- 1 Text vznikl v rámci projektu *Zikmundova strana v husitských Čechách*, GA ČR GA15–14758S. Děkuji Michalu B. Soukupovi (Muzeum Most) za cenné připomínky.
- 2 Srov. např. Jiří SÁDLO et al., *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*, Praha 2005.
- 3 Walter CHRISTALLER, *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena 1933.
- 4 Viz např. Eike GRINGMUTH-DALLMER, *Methodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, in: Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej, Sławomir Możdzioch (ed.), Wrocław 1999, S. 9–20, případně Rudolf PROCHÁZKA, *K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.–12. stol. na Moravě*, in: Lokalne ośrodki władzy państwowej w 11.–12. wieku w Europie Środkowo–Wschodniej, Sławomir Możdzioch (ed.), Wrocław 1993 s. 109–141.
- 5 Niklas LUHMANN, *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, Praha 2006.
- 6 Srov. např. průkopnická kniha Josef ŽEMLIČKA, *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980.
- 7 Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.
- 8 Martin KUNA a kol., *Nedestruktivní archeologie: teorie, metody a cíle*, Praha 2004.
- 9 Srov. výrazné a inspirativní shrnutí archeologického a historického bádání posledních desetiletí v knize Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005. Kniha byla vydána znovu o několik let později a dočkala se i reprezentativního anglického překladu.
- 10 Ucelený obraz o dobovém pojetí výzkumu starých cest skýtá 11. ročník sborníku *Historická geografie* pod redakcí Zdeňka Boháče z r. 1973, který byl tematicky věnován problematice středověkého osídlení a cest.
- 11 První českou prací, v níž byly zdokumentovány a interpretovány systémy úvozů, byla studie: Tomáš VELÍMSKÝ – Eva ČERNÁ, *Výsledky rekonstrukce středověké cesty z Mostu do Freiburgu*, AH 15, 1990, s. 477–487; po celá devadesátá léta jsou stěžejní výzkumné práce spojené se jmény Františka Kubů a Petra Zavřela na jihočeské Zlaté stezce, souhrnně se starší literaturou viz František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty*, 1–3, České Budějovice 2007–2009.

- 12 Dobrou představu o vývoji trendů podávají sborníky *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu*, Jan Martínek – Jiří Šmeral (edd.), Brno 2012; *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II*, Jan Martínek (ed.), Brno 2014.
- 13 K tématu viz Vladimír SALAČ, *O obchodu v pravěku a v době laténské především*, AR 58, 2006, s. 33–58.
- 14 Jan PROSTŘEDNÍK – Petr ŠÍDA – Vladimír ŠREIN – Blanka ŠREINOVÁ – Martin ŠŤASTNÝ, *Neolithic quarrying in the foothills of the Jizera Mountains and the dating thereof – Neolitická těžba v podhůří Jizerských hor a její datování*, AR 57, 2005, s. 477–492; Blanka ŠREINOVÁ – Petr ŠÍDA – Vladimír ŠREIN – Martin ŠŤASTNÝ, *Neolitické kamení v podhůří Jizerských hor*, Kámen 13, č. 1, 2007, s. 21–27; pro Moravu srov. Martin OLIVA, *O nezanedbatelnosti neočekávatelného: štípané industrie starší doby bronzové na Moravě*, AR 55, 2003, 10–46.
- 15 Z bohaté literatury např. Jose Maria de NAVARRO, *Prehistoric Routes between Northern Europe and Italy defined by the amber trade*, Geographical Journal 66, 1925, s. 481–507; Jan BOUZEK, *The Amber Route, Apollo and the Hyperboreans*, in: Aegaeum, Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liege et UT-PASP 27, 2007, s. 357–362; pro české země je zásadní práce Michal ERNÉE, *Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky*, Památky archeologické 103, 2012, s. 71–172.
- 16 Váhové standardy u tzv. hřiven a žeber svědčí o jejich použití jako všeobecně známé směnné jednotky, což dovoluje předpokládat, že právě v době bronzové se zásadní měrou dotvářela základní síť cest pravěké Evropy. Srov. Paul REINECKE, *Die Bedeutung der Kupferbergwerke der ostalpen für die bronzezeit Mitteleuropas*, in: Schumacher Festschrift, Mainz 1930, s. 99–115; novější přehled viz Villiam O'BRIAN, *Prehistoric Copper Mining in Europe 5500–500 BC*, Oxford 2014, s. 164–175. Bohumila BATH-BÍLKOVÁ, *K problému původu hřiven*, PA 64, 1973, s. 24–41; z novějších prací viz Jaroslav FRÁNA – Ondřej CHVOJKA – Marek FIKRLE, *Analýza obsahu chemických prvků nových depotů surové mědi z jižních Čech. Příspěvek k metalurgii starší doby bronzové*, PA 100, 2009, s. 91–118.
- 17 Viz Jiří SLÁMA, *K počátkům hradské organizace v Čechách*, in: Typologie raně feudálních slovanských států ve střední a jihovýchodní Evropě, Josef Žemlička (ed.), Praha 1987, s. 175–190; Jiří SLÁMA, *Střední Čechy v raném středověku*. III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu, Praehistorica XIV, Praha 1988, s. 30–35. Dále srov. Ladislav VARADZIN, *K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse)*, AR 62, 2010, s. 541; Kateřina TOMKOVÁ, *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů*. I. Pohřebiště, Praha 2012, s tam uvedenou literaturou.

- 18 Srov. František GRAUS, Český obchod se sukнем ve 14. a počátkem 15. století: K otázce významu středověkého obchodu, Praha 1950, s. 85, Franz BASTIAN, *Das Runtingerbuch 1383–1407 und verwandtes Material zum Regensburger-südostdeutschen Handel und Münzwesen I.*, Regensburg 1935, s. 480 a 602.
- 19 Zajímavým příkladem je Bezdězsko, kde účelem snah Přemysla Otakara II. nebylo zakládání vesnic na málo úrodných půdách, ale velmi pravděpodobně ovládnutí spojnic Prahy s Lužicí a především Žitavou – viz Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK, *Bělá pod Bezdězem ve světle výzkumu starých cest*, in: Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II.: sborník referátů z mezinárodní vědecké konference uspořádané Centrem dopravního výzkumu v Brně 11.–12. 9. 2014, Jan Martínek (ed.), Brno 2014, s. 40–51.
- 20 Robert LUFT, „Alter Grenzen“ und Kulturgeographie. Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder, in: Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme, Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 10, Hans Lemberg (ed.), Marburg 2000, s. 101; k diskusi v Německu 19. století Hans-Dietrich SCHULTZ, *Deutschlands „natürliche“ Grenzen*, in: Deutschlands Grenzen in der Geschichte, Alexander Demandt (ed.), 3. Aufl., München 1993, s. 32–93. Konstrukce „přirozených“ hranic byla převzata od francouzských vojenských strategií 18. a 19. století za podnětů Herderova geopolitického nacionalismu. Vrcholem těchto tezí se stalo dílo Friedrich RATZEL, *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, München – Berlin 1903, s. 537–620. Často bývá badateli využíváno dílo o vytváření hranic při osídlování Ameriky Frederick Jackson TURNER, *The Frontier in American History*, New York – Chicago – San Francisco – Toronto – London 1962, proti vztahování novověké americké reality na raně středověkou evropskou skutečnost se staví Winfried SCHICH, *Die „Grenze“ im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter*, Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 9, 1991, s. 135–146.
- 21 Karel KADLEC – Kristian PETRLÍK, *Hranice*, in: Ottův slovník naučný 11, Praha 1897, s. 754–756; Karl Siegfried BADER, *Die Gemarkungsgrenze*, in: Grenzrecht und Grenzzeichen, Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde 2, Karl Siegfried Bader (ed.), Freiburg im Breisgau 1940, s. 56–67; Reinhard BAUER, *Die ältesten Grenzbeschreibungen in Bayern und ihre Aussagen für Namenkunde und Geschichte*, Die Flurnamen Bayerns 8, München 1988, s. 245.
- 22 R. BAUER, *Die ältesten Grenzbeschreibungen*, s. 251–252 s další literaturou.
- 23 Lucien TESNIÈRE, *Les noms slaves et russes de la frontière*, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 30, 1930, s. 174–195; Hans-Jürgen KARP, *Gren-*

- zen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsraum, *Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands* 9, Köln – Wien 1972, s. 137–154; Winfried SCHICH, *Die „Grenze“*, s. 135–146.
- 24 Josef DOBIÁŠ, *Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze?* *Historica* 6, 1963, s. 5–44; Josef ŽEMLIČKA, *Sídelní geografie přemyslovských Čech*, in: *České země v raném středověku*, Petr Sommer (ed.), Praha 2006, s. 74–84; Markéta MARKOVÁ, *Hranice přemyslovského státu*, in: *Přemyslovci. Budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička – Pavlína Mašková – Robert Novotný (edd.), Praha 2009, s. 479–496; Vladislav RAZÍM, *K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století*, *AH* 29, 2004, s. 141. Komplexní pohled na vývoj mapového zobrazování historických českých zemí předložila Eva SEMOTANOVÁ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001; o typech krajin *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, MGH SS Nova Series II., Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, III/52, s. 225, k popisům Čech *Cosmae Pragensis chronica Boemorum* I/2, s. 5–6: „*In Europa sita est Germania, cuius in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cunctus undique montibus per gyrum, qui mirum in modum extenduntur totius terrae per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circueat et muniat. [...] Mira res, et unde perpendere potes quam in alto aere haec pendeat regio, cum nulla peregrina hanc influat aqua, set quotquot amnes, parvi et immanes ex diversis montibus orti, a maiori aqua, quae dicitur Labe, recepti usque aquilonale fluunt in mare.*“ Ke Kosmovu pohledu na Čechy a soudobý svět Eva Semotanová, *Svět podle Kosmy*, in: *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 49–50. Piccolomini, Aeneas Silvius: *Historia Bohemica. Band 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes* (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. B. Editionen 20/1). Hejnic, Joseph – Rothe, Hans (edd.), Köln – Weimar – Wien 2005, I/1, s. 20: „*Regionis longitudo latitudoque poene par. Nam formam rotundam tradunt, cuius diametrum trium dierum itinere expedito pateat. Silva universam claudit, quam veteres Herciniam vocavere, cuius et Greci scriptores et Latini meminerunt. Flumina, que terram irrigant, universa in Albim exonerantur.*“
- 25 Milan KAVALÍR, *Několik poznámek o tzv. Klaudyánově mapě Čech z r. 1518 a významu starých map jako historického pramene*, *HG* 24, 1985, s. 7–30; Ludvík MUCHA, *Mikuláš Klaudyán a jeho mapa Čech z r. 1518*, *Geografické rozhledy* 2–3, 1992, s. 33–34.
- 26 K dějinám osídlení Jan KLÁPŠTĚ – Josef ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení a jeho další perspektivy*, *Československý časopis historický* 27, 1979, s. 884–

- 906; Josef ŽEMLIČKA: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980; z pohledu studia hranic M. MARKOVÁ, *Hranice*, s. 479–496; Tomáš VELÍMSKÝ: *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 88–102, 152–164; IDEM: *Česko-saská hranice a její vývoj do chebské mírové smlouvy v roce 1459*, in: *Region na hranici*, Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae Studia historica 16, Kristina Kaiserová – Tomáš Velímský (edd.), Ústí nad Labem 2015, s. 13–32; Josef ŽEMLIČKA: *Česká krajina ve středověké transformaci*, MHB 15, 2012, č. 1, s. 20–25.
- 27 Josef ŽEMLIČKA: *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014, s. 409–424; IDEM: *Česká krajina*, s. 20–25.
- 28 K Chodům a jejich spojitosti s raně středověkými strážemi Jan LEŠNY, *Umocnienia połowe zachodniego pogranicza Polski w X-XIII wieku na tle analogicznych urzędzeń Słowiańszczyzny*, in: *Obroność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów*, Polska Akademia Nauk – Oddział we Wrocławiu, Prace Komisji Archeologicznej 1, Lech Lechciejewicz (ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1984, s. 121; proti tomuto názoru Eduard MAUR, *Chodové. Historie a historická tradice*, Praha 1984, s. 7–15.
- 29 Práce byla uskutečněna za finanční podpory projektu NAKI II, č. DG-16P02H010.
- 30 Srov. Michal LUTOVSKÝ – Zdeněk PETRÁŇ, *Slavníkovci, mýtus českého dějepiscevtví*, Praha 2005², s. 28–32, 62.
- 31 *Kosmova kronika česká*, Marie Bláhová – Zdeněk Fiala (edd.), Praha 1972, s. 48.
- 32 Rudolf TUREK, *Slavníkovci a jejich panství*, Hradec Králové 1982, s. 11.
- 33 Rostislav NOVÝ – Jiří SLÁMA – Jana ZACHOVÁ, *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Praha 1987.
- 34 Jiří SLÁMA, *Slavníkovci, významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, AR 47, 1995, s. 182–224; M. LUTOVSKÝ – Z. PETRÁŇ, *Slavníkovci, mýtus českého dějepiscevtví*, s. 62–65.
- 35 Václav Vladivoj TOMEK, *O panství rodu Slavníkovci v Čechách*, ČČM 26, 1852, 41–61; Eva SEMOTANOVÁ, *Dějiny, současnost a perspektivy rekonstrukčních map*, HG 34, 2007, s. 197–215.
- 36 Jaroslav PURŠ a kol., *Atlas československých dějin*, Praha 1965; Rudolf TUREK, *Slavníkovci a jejich panství*, Hradec Králové 1982, s. 11; Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.
- 37 Jan MUSÍLEK, *Školní atlas československých dějin*, Praha 1959.
- 38 Jaroslav PURŠ a kol., *Atlas československých dějin*, Praha 1965.
- 39 Josef KALOUSEK – Josef BROŽ, *Tři historické mapy k dějinám českým*, Praha 1885.

- 40 Luboš BALCAR – Jiří V. HORÁK, *Dějepisný atlas pro 5., 6., 7., 8. ročník*, Praha 1980–1984.
- 41 Luboš BALCAR – Jiří V. HORÁK, *Dějepisný atlas pro 5. ročník*, Praha 1980, 6. vyd. Praha 1989.
- 42 *Atlas českých dějin, 1. díl – do r. 1618*, Praha 1998, 2. díl – od r. 1618, Praha 2003, 2015; Eva KLÍMOVÁ a kol., *Školní atlas českých dějin. Atlas pro základní školy a víceletá gymnázia*, Praha 2006; Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Česko – Ottův historický atlas*, Praha 2007.
- 43 E. SEMOTANOVÁ – J. CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, s. 42.
- 44 Dvě rozdílná kartografická znázornění slavníkovské domény se nacházejí např. v následujících pracích: František HONZÁK – Marek PEČENKA – František STELLNER – Jitka VLČKOVÁ, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 2001; zde je na s. 159 na mapce č. 107 v znázorněna doména v rozsahu Kosmovy kroniky. V učebnici dějepisu pro střední školy Zdeněk BENEŠ – Josef PETRÁŇ, *České dějiny I*, Praha 1997, je na s. 59 na mapce zmenšený rozsah domény na prostor v okolí Libice nad Cidlinou a Kouřimi.
- 45 Aktuální stav a směry studia o hradech jakožto fenoménu středověku i pozdějších staletí reflektovaly výstavy probíhající v letech 2009 a 2010 pod názvy „*Burg und Herrschaft im Mittelalter*“ a „*Mythos Burg*“, z nichž vzešla trojsvazková, bohatě obrazově vybavená publikace *Die Burg. Wissenschaftlicher Begleitband zu den Ausstellungen „Burg und Herrschaft“ und „Mythos Burg“*, Ulrich H. Grossmann (ed.), Dresden 2010; *Burg und Herrschaft*, Rainer Atzbach (ed.), Dresden 2010; *Mythos Burg*, Ulrich H. Grossmann (ed.), Dresden 2010.
- 46 Především pro německou oblast představuje slibný počín kniha Susann KRETSCHMAR, *Die Burgen in der Kunst. Mit Einführungen von G. Ulrich Großmann*, Nürnberg 2012 (s bibliografií), v mnohém inspirativní i při bohemikálních studiích.
- 47 <http://cokdyvpraze.cz/nimages/2156c7dfc08f5a465b072928d6f-26c9612612169.jpeg>; Alena JEŽKOVÁ – Zdeněk UHLÍŘ, *Příběhy z Dalimila. Pařížský zlomek latinského překladu*, Praha 2006. – K otázce symboliky barevnosti vyobrazení architektury ve středověku Barbara SCHOCK-WERNER, *Die Farbigkeit von Burgen auf mittelalterlichen Abbildungen*, in: Putz und Farbigeit an mittelalterlichen Bauten, Hartmut Hofrichter (ed.), Stuttgart 1993, s. 9–14; na některé momenty navazuje Joachim ZEUNE, *Burgenkundliche Marginalien zu zeitgenössischen Darstellungen*, in: ibidem, s. 15–22, zde s. 17.
- 48 J. ZEUNE, *Burgenkundliche Marginalien*, s. 18–19 (s řadou příkladů).
- 49 Klaus Graf svého času zpochybnil věrohodnost zpráv písemných pramenů o existenci historických scén a cyklů na stěnách reprezentativních interiérů –

- roku 1998 odkrytý cyklus na hradě Hohensalzburgu z doby po 1220, tedy z doby pontifikátu arcibiskupa Eberharda II. (1200–1246), se navíc podařilo interpretovat v historickém kontextu; na tomto místě je podstatné připomenout roli architektury jakožto kulisy i „rámce“ zobrazených událostí (Elga LANC, *Kaiser Friedrich II. auf der Festung Hohensalzburg. Zu historiographischen Bilderzyklen in mittelalterlichen Residenzen*, in: Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna (= Průzkumy památek 13, 2006, příloha), s. 178–185).
- 50 Pro starší období nepřekonanou (a v jistém smyslu nepřekonatelnou) je práce Jaroslava PEŠINY, *Obraz krajiny v české knižní malbě kolem r. 1400*, Umění 13, 1965, s. 233–289.
- 51 Jaroslav PEŠINA – Dobroslava MENCLOVÁ, *Obraz hradní kaple švihovské a začátky české krajinomalby*, Umění 1, 1953, s. 93–114; v rámci rozsáhlé skupiny prací k otázce krajinomalby a jejích počátků pokládám pro prvotní představa za jednu z nejlepších knihu Nils BÜTTNER, *Geschichte der Landschaftsmalerei*, München 2006, zvl. s. 41–70.
- 52 Uvedené rané, do značné míry solitérní, a v literatuře stále znovu opakované případy souborně pojednal např. Matthias MÜLLER, *Die Landschaft als metaphorischer Ort. Landschaftsmalerei im Kontext spätmittelalterlich-frühneuzeitlicher Herrschaftsallegorese*, in: *Landschaften im Mittelalter*, Karl-Heinz Spieß (ed.), Stuttgart 2006, s. 207–235.
- 53 J. PEŠINA – D. MENCLOVÁ, *Obraz hradní kaple švihovské*; Josef KRÁSA, *Nástěnné malby žirovnické Zelené světnice. Příspěvek ke studiu pozdně gotické profánní malby*, Umění 12, 1964, s. 282–300; Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 25–28.
- 54 Zmínka např. Matthias MÜLLER, *Der historische Ort und das mythologische Bild. Historienmalerei und Schlossbaukunst als visuelle Medien reichsfürstlicher Erinnerungskultur um 1500*, in: *Mittelalterliche Fürstenhöfe und ihre Erinnerungskulturen*, Carola Fey et al. (edd.), Göttingen 2007, s. 221–248, zde s. 221–222.
- 55 Spektrum symbolických významů se pokusil postihnout Robert ŠIMŮNEK, *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty*, ČČH 108, 2010, s. 185–219; IDEM, *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 18–42.
- 56 Digitalizáty iluminací ke všem dvanácti měsícům: https://en.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%A8s_Riches_Heures_du_Duc_de_Berry.
- 57 Nejznámější případy z německého prostředí let cca 1580–1630 (Mnichov, Stuttgart, Drážďany) eviduje Thomas BESING, *Produktion und Publikum – Aspekte der Herstellung, Verbreitung und Rezeption frühneuzeitlicher Stadtdarstellungen*, in: *Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400–1800*, Wolfgang Behringer – Bernd Roeck et al. (edd.), München 1999, s. 94–100, zde s. 98; z prostředí cír-

- kevního patří k neznámější sérii olejomalb-vedut biskupských zboží s někdejšími panskými sídly, spolu s biskupskými portréty zhotovená okolo roku 1700 pro freisingského biskupa Johanna Franze Eckhera von Kapfing und Liechteneck (1695/1696–1727) a umístěná v tzv. Fürstengang biskupské rezidence ve Freisingu.
- 58 Karl DINKLAGE, *Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik*, Wien 1980.
- 59 M. MÜLLER, *Die Landschaft als metaphorischer Ort*, s. 225–232; o barokních obrazových mapách panství nejnověji Robert ŠIMŮNEK, *Kulturní krajina Černínů z Chudenic. Obrazová mapa panství Lnáře (1698) a Dietzlerův prospekt Lnář (1725)*, JSH 84, 2015, s. 410–450, zde zvl. s. 412–414; o grafických prezentacích souborně IDEM, *Kulturní krajina na starých vyobrazeních*, *Studia historica Nitriensia* 19, 2015, č. 1, s. 3–19 (stylizovaná vyobrazení a jejich symbolika).
- 60 Debatu pěkně sumarizuje Thomas BILLER, *Die Adelsburg in Deutschland. Entstehung, Form und Bedeutung*, München 1993, s. 25–31, 185–194.
- 61 Barevné foto František ŠMAHEL, *Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku*, Praha 2012, s. 133.
- 62 Symboliku v architektonickém dekoru genealogií spatřuje např. Christiane KLAPISCH-ZUBER, *Stammbäume. Eine illustrierte Geschichte der Ahnenkunde*, München 2004, s. 86–87.
- 63 Jan RÜTTINGER, *Die Burg im Bild*, in: *Burg und Herrschaft*, Rainer Atzbach (ed.), Dresden 2010, s. 268–274, zde s. 269–270, s celostránkovou produkcí.
- 64 Není bez zajímavosti jednotlivá vyobrazení konfrontovat sama o sobě – i tato prostá komparace nás dostatečně poučí o míře individuality a subjektivity projektované na papír či plátno. Příklad lokality s vhodně dochovanou pramennou základnou pojednali Marcela KALAŠOVÁ – Aleš POSPÍŠIL, *Ikonoografie hradu Valečova v 19. století. Valečov jako námět výtvarných děl poutníků a malířů*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 27, 2014, s. 97–132.
- 65 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/Fleckenstein_Meyers_tom_3_p_650.jpg
- 66 Ferdinand HECHT, *Das Homiliar des Bischofs von Prag, Beiträge zur Geschichte Böhmens*, Abt. I, Quellensammlung, Prag 1863.
- 67 Uložení in: Národní knihovna České republiky, sg. III.F.6; dále srov. Zdeněk UHLÍŘ, *Bischof Hermann von Prag (?): Homiliarium quod dicitur Opatovicense*, in: *Europas Mitte um 1000*, Katalog, Alfried Wiczorek (ed.), Hans-Martin Hinz, Stuttgart 2000, s. 277; IDEM, *Středověké kazatelství v českých zemích: nástin problematiky*, http://digit.nkp.cz/mns/uhlir_kazatelstvi.htm.

- 68 Zdeněk Uhlíř vypracoval také moderní elektronickou edici Homiliáře s tím, že vydal i části, které F. Hecht nepovažoval za důležité. Součástí edice jsou cenné odkazy na texty, z nichž Homiliář vychází: Zdeněk UHLÍŘ, *Homiliarium quod dicitur Opatovicense*, http://digit.nkp.cz/projekty/VZ-2004_2010/2007/Prilohy/StructuredText/III.F.6.xml. Samotný Homiliář opatovický byl digitalizován: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIP-DIG-NKCR__III_F_6_____1Q5MC83-cs#search. Na rozdíl od *Homiliáře opatovického* je druhá naše soudobá kazatelská sbírka, tzv. Homiliář Jindřicha Zdíka, sbírkou cizího původu, srov. Jan BISTRICKÝ, *K takzvanému Zdíkovu homiliáři: prof. Jindřichu Šebánkovi k šedesátinám*, LF 83, 1960, s. 106–115.
- 69 *De sacerdotibus*: v Hechtově edici s. 21–22, v Uhlířově digitální edici: [1.31.] [31.]; *Canonu Poenitentialis*: Hechtova edice s. 81–86, v naší souvislosti jde zejména o oddíl V. *De baptismo* na s. 85–86; srov. také Constantin HÖFLER, *Concilia Pragensia 1353–1413*, Aus den Abhandlungen der königl. Gesellschaft der Wissenschaften, V. Folge, XII. Band, Praha 1862, s. VII–XIV; v Uhlířově edici: [1.135.1–1.135.7].
- 70 Text je znovu zpřístupněn v digitální edici curyšské univerzity *Corpus corporum, repositorium operum Latinorum apud universitatem Turicensem*: http://mlat.uzh.ch/MLS/xanfang.php?tabelle=Udalricus_Augustanus_Incertus_cps2&corpus=2&allow_download=0&lang=0, jinak je publikován v klasické edici *Patrologia latina* 135, Jacques Paul Migne (ed.), Parisii 1853, s. 1071A–1074C; *Reginonis abbatis Prumiensis libri duo de ecclesiasticis disciplinis*, Stephanus Baluzio (ed.), Viennae 1765, *Admonitio synodalis antiqua, a Diacono post evangelium legenda, Episcopo et ceteris in ordine sedentibus*, s. 502–505.
- 71 *Eutychiani papae exhortatio ad persbyteros*, *Patrologiae cursus completus* 5, Parisii 1844, s. 163–168; *Walafridi Strabi Fuldensis monachi Opera omnia*, PL 114, Jacques Paul Migne, (ed.), Parisii 1852, s. 961, c. XXVII. De decimis dandis: Decimas Deo et sacerdotibus Dei dandas Abraham factis (Gen. XIV), Jacob promissis insinuat (Gen XXVIII), deinde lex statuit et omnes doctores sancti commemorant. Pro srovnání *Homiliář opatovický* v Uhlířově edici říká: Decimas deo et sacerdotibus dei dandas Abraham factis Jacob insinuat. Deinde lex constituit, ut omnes doctores sancti commemorant. Srov. také *Burchardi Vormatiensis episcopi Opera omnia*, Burchardi Wormaciensis ecclesiae episcopi *Decretorum libri XX*, PL 140, Jacques Paul Migne (ed.), Parisii 1853, c. 133, s. 699–700, atd., atd.
- 72 Citace: v Uhlířově edici [1.31.][31.], *De sacerdotibus*, ř. 12; Problém atria je přehledně zpracoval např. Nikolaus KYLL, *Tod, Begräbnisplatz, Totenfeier. Zur Geschichte ihres Brauchtums im Trierer Lande und in Luxemburg unter*

- besonderer Berücksichtigung des Visitationshandbuches des Regino von Prüm (+915)*, Rheinisches Archiv, Veröffentlichungen des Instituts für Geschichtliche Landeskunde der Rheinlande an der Universität Bonn, Bonn 1972, s. 80–81, a d.; citace k postulátu: Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 5
- 73 Srov. Vratislav VANÍČEK, *Soběslav I., Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha, Litomyšl 2007, s. 148–149; Petr SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007, s. 30–31, 116; citace: „*Omni nocte...*“ in: Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 5–6. Jde o kursus daný rytmem sedmi zastavení podle žalmu 119:164; „*Vasa sacra [...]*“ in: Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 6–7. Na ř. 11–12 se objasňuje funkce lavaba a sacraria: „*Locus in secretario aut iuxta altare sit preparatus, ubi aqua effundi possit, quando vasa sacra abluuntur. Et ibi vas nitidum cum aqua dependeat, ut ibi sacerdos manus lavet post communionem*“; „*Nullus cantet [...]*“ in: Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 7; oděvy: Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 7–8. „*Et hec vestimenta nitida sint et ad nullos usus alios sint; nullus in alba, qua in suos usus utitur, presumat cantare.*“
- 74 K znesvěcení: Uhlířova edice [1.135.4], *De eadem re*, ř. 20–40; ke kalichu a ženám: Petr SOMMER, *Začátky křesťanství v Čechách, kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 27, 61, pozn. 18: „*Nullus in ligneo aut vitreo calice audeat missam cantare. Nulla femina ad alta domini accedat, nec calicem domini tangat.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 8; vybavení oltáře: „*Corporale mundissimum sit. Altare sit coopertum de mundis linteis, super altare nihil ponatur nisi capse et reliquie aut forte quatuor evangelia aut pixis cum corpore domini ad viaticum infirmis.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 9–10.
- 75 *De sacerdotibus*: „*Missale, plenarium, lectionarium et antiphonarium unus quisque habeat.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 10. Zdeněk Uhlíř navrhuje oproti starému čtení Hechtovu (missale plenarium) aby byla tato dvojice slov oddělena čárkou, takže by šlo o dva kodexy – misál a plenář. Vývojově jde ale vlastně o totéž, takže se domnívám, že Hechtovo čtení je správné. Uhlířův návrh vychází ze skutečnosti, že na fol. 43v, na němž je uvedený passus dochován, skutečně diakritické znaménko mezi „missale“ a „plenarium“ existuje. Zároveň je zde však také čitelné částečně vyškrabané „m“ tvaru „missalem“. Celek je tedy součástí koruptely, v níž byl u substantiva „missale“ použit akusativ; *Canon Poenitentialis*: „*Que ipsis sacerdotibus necessaria sunt ad discendum, id est sacramentarium, lectionarius, antiphonarius, baptisterium, compotus, kanon penitentialis, psalterium, omelie per circulum anni dominicis diebus et singulis festivitatis apte; ex quibus omnibus, si unum defuerit, sacerdotis nomen vix in eo constabit.*“ Uhlířova edice [1.135.7], *De operibus die dominico*, ř. 10–12.

- 76 Kněžský dorost: „*Omnis presbiter clericum habeat vel scolarem, qui epistolam vel leccionem legat et ad missam respondeat et cum quo psalmos cantet.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 13; křty: „*Nullus vestrum pro baptizandis infantibus aut infirmis reconciliandis aut mortuis sepeliendis premium vel munus exigat. Videte, ut per negligenciam vestram nullus infans sine baptismo moriatur.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 15–16; speciální příkaz ke křtu: „*Nullus presumat baptizare nisi in vigilia pasche et pentecosten nisi pro periculo mortis.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 27; „[...] *tempora legitima ad baptizandum in anno [...] id est sabbato sancto pasche [...]. Aliud vero tempus baptismatis sabbato sancto pentecosten celebrandum est. Si vero necessitas contigerit, omni tempore in periculo subveniendum est [...]. Et ut vas ad fontem baptismatis habeant, quod ad reliquos usus nullatenus adsumatur.*“ Uhlířova edice [1.135.7], *De operibus die dominico*, ř. 15, 28–29. Upřesnění je opět v homilii *De sacerdotibus*: „*Unus quisque fontes lapideos habeat et si non potest habere lapideos, habeat vas aliud ad hoc paratum, in quo nihil aliud fiat.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 27–28; výbava kostela: „*Omni die dominico ante missam aquam benedictam facite, unde populus aspergatur et ab hoc solum vas habete.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 19–20; *Religio christiana*: „[...] *signaculo fidei contra diabolium se premunire signando [...] pacis osculum inter se in ecclesia facere [...]*; Uhlířova edice [1.52][52], ř. 6, 7; *Religio christiana*: „[...] *signaculo fidei contra diabolium se premunire signando [...] pacis osculum inter se in ecclesia facere [...]*; Uhlířova edice [1.52][52], ř. 6, 7.
- 77 K povinnostem kněže: „*Nullus alterius parrochianum nisi in itinere vel sibi placitum fuerit ad missam recipiat.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 25; *Kanovník vyšehradský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 225–226; k výuce: „[...] *parrochianis vestris symbolum et orationem dominicam insinuetis.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 28; péče o farníky: „*Feria quarta ante quadragesimam plebem ad confessionem invitate [...] natali domini, pascha et pentecoste omnes fideles ad communionem corporis et sanguinis domini accedere admonete.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 29–31; svěcení nedělí a svátků: „*Diem dominicum et alias festivitates absque opere servili a vespera in vesperam celebrare docete.*“ Uhlířova edice [1.31.][31.], ř. 33; doklady pro Rogationes a posvícení: „*Feriandi vero per annum isti sunt dies [...] natalis domini, sancti Stephani, sancti Iohannis Evangeliste, Innocentium, octavas domini, teophania, purificatio sancte Marie, sanctum pascha [...] rogationes tribus diebus, ascensio domini, sabbatum sanctum pentecosten, sancti Iohannis Baptiste, duodecim apostolorum, maxime sanctorum Petri et Pauli, qui Europam sua predicatione inluminaverunt, adsumptio sancte Marie, dedicatio basilice sancti archangeli Michaelis, dedicatio cuiuscunque oratorii seu cuiuslibet sancti, in*

- cuius honore eadem ecclesia fundata est [...].*“ Uhlířova edice [1.135.7], ř. 70–74.
- 78 K tématu evropské předkřesťanské kultury srov. Karol MODZELEWSKI, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004. *Canon Poenitentialis* v této souvislosti hovoří o nočním bdění u mrtvých, které zmiňuje také např. Kosmas. „*Carmina diabolica, que super mortuos nocturnis horis vulgus facere solet, et cahinnos, quos exercet in contestacione dei omnipotentis, vetate.*“ Uhlířova edice [1.31.] [31.], ř. 34–35. K tomu Petr SOMMER, *Začátky křesťanství v Čechách, kapitoly z dějin raně novověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 48. Mezi předkřesťanské přezítiky patří jistě např. únos ženy, rovněž doložený *Homiliářem opatovickým*, naproti tomu čáry s křížmem, kterým má kněz bránit, jsou pověrečností nového typu: „[...] *raptum omnimodis prohibete [...]. Crisma semper sub sera sit aut sub sigillo propter quos infideles.*“ Uhlířova edice [1.31.] [31.], ř. 36, 38.
- 79 František ZÁRUBA, *Hradní kaple v Čechách*, Disertační práce FFUK v Praze, Praha 2012; vydáno tiskem: František ZÁRUBA, *Hradní kaple I. Doba přemyslovská*, Praha 2014; IDEM, *Hradní kaple II. Doba Lucemburská*, Praha 2015; IDEM, *Hradní kaple III. Doba poděbradská a jagellonská*, Praha v tisku; k dějinám bádání podrobněji: František ZÁRUBA, *Hradní kaple I*, s. 15–25.
- 80 Ferdinand von QUAST, *Ueber Schloßcapellen als Ausdruck des Einflusses der weltlichen Macht auf die geistliche*, Berlín 1852.
- 81 Ludwig ARNTZ, *Burg- und Schlosskapellen*, in: *Zeitschrift für christliche Kunst* XXVII, Heft 11/12, 1914, s. 171–198; Ulrich STEVENS, *Burgkapellen im deutschen Sprachraum*, Köln 1978; IDEM, *Kirchen und Kapellen*, in: *Burgen in Mitteleuropa I*, Stuttgart 1999, s. 315–320; IDEM, *Burgkapellen: Andacht, Repräsentation und Wehrhaftigkeit im Mittelalter*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2003; Gerhard STREICH, *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters: Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen*, Sigmaringen 1984; Jiří KUTHAN, *Královské kaple 13. století v českých zemích. Styl, typologie, sociální kořeny a význam*, in: *Umění* 30, 1986, s. 35–43; Pavel BOLINA – Tomáš DURDÍK, *Kaple vrcholně středověkých hradů*, in: *Castellologica bohemica* II, 1991, s. 9–22.
- 82 Thomas BILLER, *Die Adelsburg in Deutschland. Entstehung – Gestalt – Bedeutung*. München 1998, 148–156; Bernhard METZ 2012, *Burgkapellen als Wallfahrtsorte nach elsässischen Beispielen*, in: *Pilgerheilige und ihre Memoria* 2012, s. 91–108; Miroslav KOUDELA, *Mikulovská hradní kaple v listinách 14. století*, in: *RegioM – sborník Regionálního muzea v Mikulově, Mikulov* 2012, s. 43–50.
- 83 Ke stavební podobě hradních kaplí podrobně F. ZÁRUBA, *Hradní kaple I–III*, passim.

- 84 F. ZÁRUBA, *Hradní kaple II*, s. 195–198.
- 85 Celkově se ovšem umělecká výzdoba a reprezentace vlastníka hradu v hradních kaplích příliš neliší od toho, co běžně známe z městských či vesnických kostelů a kaplí. K reprezentaci šlechty podrobně Robert ŠIMŮNEK: *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, zvláště s. 105–135.
- 86 Václav MENCL, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, in: *Umění 13*, 1965, s. 29–58; Andrzej TOMASZEWSKI, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Warszawa 1974. S bočními sedilemi v hradní kapli se setkáme již na německých hradech respektive falcích z konce 12. a počátku 13. století např. kaple sv. Martina v Nimwegenu / Valkhofu, ve Frankfurtu v Saalhofu, Trifelsu nebo také v rámci patrové kaple v Chebu, kde se ale nejednalo o boční sedilii, ale o postranní oratoř otevřenou arkádou do závěru kaple (jde o zcela ojedinělý útvar, který z jiných patrových kaplí neznáme).
- 87 Ke Švihovu srov. František TEPLÝ, *Knih o Švihově a okolí*, Švihov 1927, s. 72.
- 88 CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1971, č. 841, s. 555–557; Josef TEIGE, *Listiny děkanství karlštejského z let 1322–1625*, Praha 1906, s. 12–13.
- 89 Irene CRUSIUS, *Basilicae muros urbis ambiunt. Zum Kollegiatstift des frühen und hohen Mittelalters in deutschen Bischofsstädten*, in: *Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland*, Irene Crusius (ed.), Göttingen 1995, s. 9–34; v témže sborníku Franz-Josef HEYEN, *Das bischöfliche Kollegiatstift außerhalb der Bischofsstadt*, s. 35–61. Přehledně k hrobním bazilikám též Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 15–29.
- 90 Josef SEMMLER, *Mönche und Kanoniker im Frankenreiche Pippins III. und Karls des Großen*, in: *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Göttingen 1980 (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 68 – *Studien zur Germania Sacra* 14), s. 78–111; IDEM, *Die Kanoniker und ihre Regel im 9. Jahrhundert*, in: *Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland*, s. 62–109.
- 91 Etapy vývoje středověkých kapitul charakterizoval Petr MORAW, *Über Typologie, Chronologie und Geographie der Stiftskirche im deutschen Mittelalter*, in: *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, s. 9–37.
- 92 Přehled založení českých, moravských, ale i lužických a slezských kapitul sestavila naše přední znalkyně středověkých církevních dějin Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě*, in: *Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*, Jan Hrdina – Martina Maříková (edd.), Praha 2011, s. 9–44. Uvedený sborník je zároveň výsledkem současného výzkumu v oblasti středověkých kapitul, který u nás stojí spíše na

- okraji zájmu mediivistů, což naznačuje i izolovanost publikovaných témat. Jeho přínos spočívá mimo jiné též v závěrečné bibliografii k tématu (Martina MAŘÍKOVÁ, *České a moravské kapituly ve středověku – výběrová bibliografie po roce 1945*, s. 269–284). V následujících poznámkách bude proto uvedena jen základní literatura.
- 93 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražská metropolitní kapitula, její samospráva a postavení do doby husitské*, SH 19, 1972, s. 5–48.
- 94 K jednotlivým kapitulám výběrově Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století*, FHB 2, 1980, s. 129–173; Denko ČUMLIVSKI, *Vyšehradská kapitula od založení do poloviny 19. století*, in: Vyšehrad. Historické podoby, ed. Pavla Státníková, Praha 2000, s. 43–54; sborník *Královský Vyšehrad I–IV*, Praha 1992–2012; Jaroslav MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007; Jiří RÁC, *K problematice vzniku mělnické kolegiální kapituly*, SSH 19, 1993, s. 3–10; Karin PÁTROVÁ, *Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*, ČCH 106, 2008, s. 505–535.
- 95 Pro české prostředí Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě*, in: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 41–61. K moravským kapitulám Alois PEROUTKA, *Vznik kolegiální kapituly sv. Mořice ve 13. století (historicko-právní studie)*, Muzeum Kroměřížska 4, Kroměříž 2002, s. 91–100; Libor JAN – Rudolf PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996.
- 96 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Počátky kapituly u Všech svatých na Pražském hradě*, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), Brno 2003, s. 461–472. Ke spojení kapituly a univerzity blíže Michal SVATOŠ, *Pražská univerzitní kolej Všech svatých*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31, 1991, s. 85–93. Srov. též starší práce Václava BARTUŇKA, *Stručné dějiny kollegiální kapituly a královské kaple Všech svatých na Pražském hradě*, Praha 1979; IDEM, *Karlštejn, zbožný odkaz otce vlasti, dějiny kapituly a děkanství Karlštejnského*, Praha 1948.
- 97 O únětické kapitule uvažuje Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 1992, s. 63–96; k Rajhradu s odlišnými závěry Libor JAN, *Přemyslovská Morava*, in: *Sága moravských Přemyslovců – život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*, Olomouc – Brno, s. 11 a Josef ŠRÁMEK, *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století*, in: *Kapituly v zemích Koruny české*, s. 45–73.

- 98 P. KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, s. 104–105.
- 99 Z nedávných výzkumů v oblasti kapitulního hospodářství do doby husitské patří k zásadním práce Martiny MAŘÍKOVÉ pro pražskou katedrální kapitolu ve 14. století: *Registrum acceptorum et divisionum capituli metropolitani Pragensis 1396–1418 a hospodářství pražské metropolitní kapituly na přelomu 14. a 15. století*, SAP 57, 2007, s. 237–445; EADEM, Účetní rejstříky a další písemnosti vzniklé v souvislosti se správou „společné pokladny“ pražské metropolitní kapituly v době předhusitské, in: Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním, Praha 2008, s. 81–93; EADEM, *Správa majetku pražské metropolitní kapituly v době předhusitské*, in: Kapituly v zemích Koruny české, s. 101–123. Ke správě a hospodaření nejstarších kolegiát Karin PÁTROVÁ, *Prebendy nejstarších kolegiálních kapitul*; EADEM, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, MHB 11, 2007, s. 80–93; EADEM, *Od servicií k denním podílům. Vývoj podělování kanovníků v českých středověkých kolegiálních kapitulách*, in: Kapituly v zemích Koruny české, s. 75–99; EADEM, *Liber capitularium decisionum as one of the sources for gaining knowledge on property management of the Vyšehrad Chapter*, v tisku. K personální skladbě pražských kapitul především Dominik BUDSKÝ, *Metropolitní kapitula pražská jako dvůr v malém. Kariéra a vztahy v prostředí kapituly v letech 1378–1390*, in: Dvory a rezidence ve středověku, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, s. 53–86; IDEM, *Intelektuálové v Metropolitní kapitule pražské od druhé poloviny 14. století do počátku husitství*, Documenta Pragensia 28, 2009, s. 21–61; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštví a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: Královský Vyšehrad II, Praha 2001, s. 74–89; Josef ŽEMLIČKA, *Děkan Vít, hodnostář a dobrodinec pražské kapituly. Sonda do života významné kulturní osobnosti 13. století*, in: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Zdeňky Hledíkové, Ivan Hlaváček – Jan Hrdina (edd.), Praha 1998, s. 549–569. Liturgická praxe byla zatím popsána jen pro pražskou katedrální kapitolu 14. století v monografii Zdeňky HLEDÍKOVÉ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008, s. 154–158.
- 100 Např. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Církev a společnost*, in: EADEM, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 13–244.
- 101 Příkladem je diskuse o velkofarnostech, k tomu naposledy např. David KALHOUS, *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku*, SMB 7, 2015, s. 7–36.
- 102 Např. Ludwig SCHMUGGE, *Kirche, Kinder, Karrieren. Päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*, Zürich 1995, s. 219–227.
- 103 Eva DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2009.

- 104 *Soudní akta konsistoře pražské I–VII*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1893–1901; *Visitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382*, Ivan Hlaváček – Zdeňka Hledíková (edd.), Praha 1973.
- 105 LC V–VII, Josef Emler (ed.), Praha 1865, 1883, 1886.
- 106 E. DOLEŽALOVÁ, *Svěcenci*, passim.
- 107 Nejnovější edice: *Les ecclesiastica officia cisterciens du XIIème siècle*, Danièle Choisselet – Placide Vernet (edd.), Abbaye de Oelenberg 1989; *Narrative and legislative Texts from Early Cîteaux*, Chrysogon Waddell (ed.), Cîteaux, *Studia et Documenta* 9, Brecht 1999; *Cistercian Lay Brother. Twelfth Century Usages with related Textes*, Chrysogon Waddell (ed.), Cîteaux, *Studia et documenta* 10, Brecht 2000; *Twelfth Century Statutes from the Cistercian general Chapter*, Chrysogon Waddell (ed.), Cîteux, *Studia et Documenta* 12, Brecht 2002.
- 108 Jako představitele staršího pojetí jmenujme alespoň výběrově: Franz WINTER, *Die Zisterzienser der nordöstlichen Deutschlands I–III*, Gotha 1868–1871; Jean Berthold MAHN, *L'Ordre Cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle (1098–1265)*, Paris 1948.
- 109 Richard ROEHL, *Plan and Reality in a Medieval Monastic Economy: The Cistercians*, *Studies in Medieval and Renaissance History* 9, 1972, s.83–113; Louis J. LÉKAI, *The Cistercians, Ideals and Reality*, Kent State University Press 1977; *Die Zisterzienser, Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Kaspar Elm – Peter Joerissen – Herman Josef Roth (edd.), Köln 1980; Constance H. BERMAN, *Medieval Agriculture, the Southern French Countryside, and the Early Cistercians. A study of Forty- three monasteries*, Philadelphia 1986; Constance B. BOUCHARD, *Cistercian Ideals versus Reality: 1134 reconsidered*. Cîteaux 39, 1987, s. 217–231.
- 110 *Carta Caritatis Prior*, in: *Narrative and Legislative texts from Early Cîteaux*, s. 276.
- 111 Blíže k tomu Florent CYGLER, *Das Generalkapitel im hohen Mittelalter. Cistercienser, Prämonstratenser, Kartäuser und Cluniazenser*, *Vita regularis* 12, Münster – Hamburg – London 2002.
- 112 Jörg OBERSTE, *Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Zisterziensern, Prämonstratensern und Cluniacensern (12.–frühes 14. Jh.)*, *Vita regularis* 2, Münster 1996.
- 113 Jörg OBERSTE, *Instituzionalisierte Kommunikation. Normen, Überlieferungsbefunde und Grenzbereiche im Verwaltungsalltag religiöser Orden des hohen Mittelalters*, in: *De ordine vitae*, s. 59–99; Florent CYGLER – Gerd MELLVILLE – Jörg OBERSTE, *Aspekte zur Verbindung von Organisation und Schriflichkeit im Ordenwesen. Ein Vergleich zwischen Zisterziensern und Cluniazensern*

- im 12./13. Jahrhundert*, in: *Viva vox, ratio scripta. Formen und Funktionen von Mündlichkeit und Schriftlichkeit im mittelalterlichen Mönchtum*, Clemens M. Kasper – Klaus Schreiner (edd.), Münster 1997, s. 205–280.
- 114 Edičně jsou zpřístupněny tři nejstarší kodifikace – *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Bernard Lucet (ed.), Rome 1964; *Les Codifications cisterciennes de 1237 et 1257*, Bernard Lucet (ed.), Paris 1977.
- 115 Florent CYGLER, *Ausformung und Kodifizierung des Ordenrechts vom 12. bis zum 14. Jahrhundert. Strukturelle Beobachtungen zu den Cisterziensern, Prämonstratensern, Kartäusern und Cluniazensern*, in: *De ordine vitae*, Gerd Melville (ed.), Münster 1996, s. 7–58.
- 116 K celořádoým anniversáriím srov. Kateřina CHARVÁTOVA – Zuzana SILAGIOVÁ, *Fiant festa per Ordinem Universum, Cistercký kalendář bohemikálního původu z první poloviny 13. století. A Cistercian Calendar of Bohemian Origin of the first half of the 13th Century*, Praha 2003.
- 117 Franz NIESKE, *Cisterziensische Generalkapitel und individuelle Memoria*, in: *De ordine vitae*, s. 260–283.
- 118 Emilia JAMROZIAK, *The Cistercian Order in medieval Europe 1090–1500*; s. 183–202; Janet BURTON, Julie KERR, *The Cistercians in the Middle Ages*, Woodbridge, Rochester (NY) 2011, s. 149–187; Werner RÖSENER, *Stand und Perspektiven der neueren Zisterzienserforschung. Eine Einführung*, in: *Norm und Realität. Kontinuität und Wandel der Zisterzienser im Mittelalter*, Franz J. Felten – Werner Rösener (edd.), Berlin 2009, s. 1–19.
- 119 E. JAMROZIAK, *The Cistercian Order*, s. 74; Lore POLECHAU, *Das Zisterzienser Kloster Dünamünde bei Riga (1205–1305)*, *Cisterzienser Chronik* 112, 2005, s. 215–231.
- 120 E. JAMROZIAK, *Cistercian monasteries on northern frontiers and their social context: comparative study of Scotland and Pomerania*, *Klosterlandschaften. Methodisch-exemplarische Annäherung*, Roman Czaja – Heinz-Dieter Heilmann – Mathias Wemhoff (edd.), München 2008, s. 127–140.
- 121 Vzhledem k požadovanému malému rozsahu příspěvku je i bibliografie v této stati redukována na nejnnutnější míru. Základní pramenný materiál k počátkům jednoty shrnul přehledným způsobem Jaroslav GOLL, *Chelčický a Jednota v XV. století*, Praha 1916, jehož práce slouží pro základní orientaci dodnes.
- 122 J. GOLL, *Chelčický a Jednota*, s. 66 a 68, píše nejprve: „*Stalo se to [...] v poslední době krále Ladislava neb hned na počátku vlády Jiřího Poděbradského[...]*“, a poté: „*Snad odchod Bratří z Prahy spadá do doby, která uplynula mezi smrtí Ladislavovou v listopadu r. 1457 a volbou Jiřího v březnu r. 1458.*“ Josef T. MÜLLER, *Dějiny Jednoty bratrské I*, přeložil a doplnil F. M. Bartoš, Praha

- 1923, s. 32, položil tuto událost do jara 1458, na počátek vlády Jiříkovy. S ještě větším důrazem se k poslední zmíněné dataci přihlásil Rudolf URBÁNEK, Věk poděbradský III, Praha 1930, s. 987, jenže později svůj názor změnil a opakovaně hovořil o roku 1457 (IDEM, České dějiny III/IV. Věk poděbradský IV, Praha 1962, například s. 406–407). Rudolf ŘÍČAN, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957, s. 37, položil zmíněný odchod do doby „snad koncem r. 1457 či spíše na jaře 1458“, a podobně učinil i Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha 2007, s. 190. Možnou souvislost bratrského odchodu s Jiříkovou královskou kandidaturou a přelomem let 1457–1458 zmínil František ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, Praha 1993, s. 115. Podle Karoliny JUSTOVÉ, *Tůma Přeloučský. Muž znamenitý, kterýž jiné převyšoval*, Praha 2011, s. 26, se událost odehrála „*buď na začátku Jiříkovy vlády, nebo těsně předtím, tedy v roce 1457 nebo 1458*“.
- 123 Jan BLAHOSLAV, Čtyři menší spisy, Mirek Čejka (ed.), Brno 2013, s. 19–20.
- 124 Jan Amos KOMENSKÝ, *Opera omnia 9/I*, Praha 1989, s. 78 a 222; *Vybrané spisy Jana Amose Komenského VI*, Praha 1972, s. 332.
- 125 Překlad z angličtiny Petr Charvát. Jašt 10: XXII, 83–84, viz <http://www.avesta.org/ka/yt10sbe.htm> [datum náhledu 3. 6. 2016]. O Mithrově jaštu přehledně Almut HINTZE, „*MIHR YAŠT*“, *Encyclopædia Iranica*, online, 2014, dostupné na <http://www.iranicaonline.org/articles/mihr-yasht> [datum náhledu 3. 6. 2016].
- 126 Seth RICHARDSON, *Early Mesopotamia: The Presumptive State*, Past and Present 215, 2012, s. 3–49, na s. 9.
- 127 Nejnověji souhrnně viz *Přemyslovci. Budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička – Pavlína Mašková – Robert Novotný (edd.), Praha 2008. Důležité poznámky přináší Lisa WOLVERTON, *Cosmas of Prague: Narrative, Classicism, Politics*, Washington D. C. 2014.
- 128 K tomu např. Tibor ŽIVKOVIČ, *O plemenskom ústrojstvu u vojnoj snazi podunavskich slovena v VI i VII veku*, in: Zbornik radova vizantoloskog instituta 35, 1996, s. 95–116, na s. 116.
- 129 Victor SPINEL, *La Bucovine à l'époque des grandes migrations et au Haut Moyen Age*, Dacia n. S. 38–39, 1994–1995, s. 365–388, na s. 371, Fig. 2 na s. 372.
- 130 ŠUVALOV, P. V. (1998): *Model' obraščeniija rannevizantinskich bronzovyh monet v vostočnoj Jevrope*, in: Šestaja vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija, Sankt-Peterburg 20–25 aprelja 1998 g. Tezisi dokladov i soobščeniij, Sankt-Peterburg, s. 37–38.
- 131 Oleg TRUBAČEV, *SCLAVANIA am Obermain in merovingischer und karolingischer Zeit: die Sprachreste*, in: Central Europe in 8th–10th centuries : inter-

- national scientific conference, Bratislava, October 2–4, 1995, Dušan Čaplovič – Ján Dorul’ a (edd.), Bratislava 1997, s. 53–54.
- 132 Čerpám zde především ze své starší studie: Petr CHARVÁT, *Notes on the social structure of Bohemia in the 11th–12th century*, PA 83, 1992, s. 372–384.
- 133 CDB II, č. 359, s. 382, ř. 26–27, ostrovské falzum 13. století: „*Detricus de genere Wrsowic*“.
- 134 P. CHARVÁT, *Notes on the social structure*, s. 374: Bezdéd, Bezstryj, Bezuj.
- 135 Ibidem, s. 378. Svak = otec novomanžela.
- 136 Ibidem, s. 375: Jindřich Zdík se r. 1149 táže v Římě, zda je dovoleno oženit s vdovou po vlastním bratranci: *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*, Jan Bistřícký – Miloslav Pojsl (edd.), Olomouc 1982, s. 137 o pravosti této listiny *contra* Gustav Friedrich.
- 137 P. CHARVÁT, *Notes on the social structure*, s. 374–375, 378–379.
- 138 Ibidem, s. 377.
- 139 Ibidem, s. 377: až do doby kolem roku 1400 se manželův bratr nazýval *deveř*, manželčín pak šir, kteréžto termíny zjevně odkazují na tatáž označeními ve starých indoevropských jazycích (např. sanskrtu a páli). Viz též Petr CHARVÁT, *František Ženišek, Oldřich a Božena, aneb O udánlivém mnohoženství u starých Čechů a Moravanů*, in: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha 1999, s. 67–74.
- 140 Georg HOLZER, *Die Einheitlichkeit des Slawischen um 600 n. Chr. ůund ihr Zerfall*, Wiener Slawistisches Jahrbuch 41, 1995 (publ. 1996), s. 55–90, zde s. 63.
- 141 *Etimologičeskij slovar’ slavjanskich jazykov – Praslavjanskij leksičeskij fond*, Oleg N. Trubačev (ed.), vyp. 13, Moskva 1987, s. 200–201, dostupný z adresy <http://etymolog.ruslang.ru/doc/essja13.pdf> [datum náhledu 2. 6. 2016]. K tomu též *Etimologický slovník jazyka staroslověnského*, Pavel Zátka (ed.), sv. 7, Praha 1997, s. 393, s důležitým poznatkem, že kde nastal sémantický posun kníže >kněz, je semém „kníže“ vyjádřen derivátem. Prvotní je tu tedy termín sakrální.
- 142 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Bertold Bretholz (ed.), MGH SS Nova series II, Berlin 1923, I/34 s. 61–63.
- 143 CDB V/1, č. 84, s. 157, ř. 10–12, královské privilegium pro olomoucký kostel z r. 1256.
- 144 Viz Maria COMSA, *Einige Betrachtungen über dem Kontakt zwischen den slawischen und den bodenständigen romanischen Gemeinschaften in Donau-Karpaten-Raum (6.–7. Jahrhundert)*, in: *Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnosredniowiecznej t. I*, Gerard Labuda – Stanisław Tabaczyński (edd.), Wrocław etc. 1987, s. 70.

- 145 Vladimír HANGA, *Les institutions du droit coutumier roumain*, București 1988, s. 37, 59.
- 146 Zákon č. 44/1988 Sb., o ochraně a využití nerostného bohatství.
- 147 Thomas M. CHARLES-EDWARDS, *Social structure*, in: *A Companion to the Early Middle Ages: Britain and Ireland c. 500 – 1100*, Pauline Stafford (ed.), Oxford 2009, s. 115–116.
- 148 Eveline VAN DER STEEN, *Near Eastern Tribal Societies during the Nineteenth Century: Economy, Society and Politics between Tent and Town*, Sheffield 2013, s. 86–87.
- 149 Karol MODZELEWSKI, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław – Warszawa etc., s. 67.
- 150 Richard PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, Praha 2008, s. 107.
- 151 Název se vžil i přesto, že postrádá oporu v pramenech nejstaršího, předhusitského období. Abychom předešli nedorozumění, předesíláme rovnou, že ve slovanských literaturách se o nedílu běžně hovoří též jako o „zádruze“ (*zadruga*). Poměr mezi oběma pojmovými konstrukcemi obestírají nicméně otázky, a proto dáme přednost v mladších českých památkách doloženému výrazu „nedíl“, nebudeme se od zvoleného jazykového úzu odchylovat a předem jasně definujeme, co si pod ním můžeme představit. Termín má i tu výhodu, že pěkně ilustruje podstatu věci: Ne-díl je jednoduše opakem dílu, je celkem nerozděleným na části, Bohuslav HAVRÁNEK et al., *Staročeský slovník 3*. Praha 1977, s. 429; Jan GEBAUER, *Slovník staročeský 2*. Praha 1916, s. 537.
- 152 Definice Bohuslav ROUČKA – Vladimír RŮŽIČKA, *Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku*, Praha 1975, s. 102, 326. Ze slovanské perspektivy Gerard LABUDA et al., *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII 6*, Wrocław 1977, s. 627–629; Lech LECIEJEWICZ et al., *Mały słownik kultury dawnych słowian*, Warszawa 1972, s. 418.
- 153 Julius BARDACH, *L'indivision familiale dans les pays du Centre-Est Européen*, in: *Famille et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du colloque de Paris (6 - 8 juin 1974)*, Georges Duby (ed.), Roma 1977, s. 335–353, zde s. 340–341.
- 154 R. PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, s. 88 a násl.
- 155 Karel KADLEC, *Rodinný nedíl, čili, Zádruha v právu slovanském*, Praha 1898.
- 156 Alfons DOPSCH, *The Economic and Social Foundations of European Civilization. Reprint*. Routledge, New York 2006, s. 93 a násl., 132 a násl. K Dopschovi srov. Ian WOOD, *The modern origins of the early Middle Ages*, Oxford 2013, s. 236 a násl.
- 157 Přehledně shrnuto v. *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire 1. Agrarian Life of the Middle Ages*, Michael

- Moissey Postan (ed.), Reprint Cambridge 2008, s. 180 a násl., 272 a násl.; Marc BLOCH, *La société féodale*, Reprint Paris: 1994, s. 192 a násl.; Herwig EBNER, *Das freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Klagenufurt 1969, s. 139–140. O indo-evropské genealogii zádruby John W. RICHARDS, *The Slavic Zadruga and Other Archaic Indo-European Elements in Traditional Slavic Society*, *The Mankind Quarterly* 26, 1986, s. 321–337; kriticky s obsáhlým komentářem Florin CURTA, *The making of the Slavs. History and archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001, s. 6 a násl., 311 a násl.
- 158 Julius BARDACH, *L'indivision familiale*, s. 351.
- 159 Fernand BRAUDEL, *Dlouhé trvání*, in: *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie, Cahiers du CeFRoS* 8, Václav Hubinger (ed.), Praha 1995, s. 3–21.
- 160 Rudolf RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922, zvláště s. 9n. a s. 29n.; Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970², s. 105; Rudolf KOSS, *Zur Kritik der ältesten Böhmischn-mährischen Landesprivilegien*, Prag 1910, s. 100n.; František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské 1. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do 1. poloviny 13. stol.* Praha 1953, s. 149–150; Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 105 v poznámce.
- 161 Nemýlí se Leopold Pospíšil, když tvrdí, že vlastnictví je pojem sám o sobě zavádějící a neuspokojivý. Nejde sice o nic jiného, než o soubor práv, které má vlastník k věci, problém ale je, že povaha a skladba vlastnických práv se liší nejen v místě, ale i v čase, Leopold POSPÍŠIL, *Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*, Praha 1997, s. 100.
- 162 CDB V, Gustav Friedrich – Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 798, s. 484–486.
- 163 Více Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha 1926, s. 17 a násl.
- 164 Pavol HUDÁČEK, *Právne postavenie vdovy v stredovekom Uhorsku do roku 1222 a otázka venného*, *Historický časopis* 61, 2013, s. 227–262 řeší mj. otázku, jak se vyvíjel nárok vdov na jejich obvěnění, resp. věno, ovšem převážně na materiálu uherském.
- 165 CDB VI, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková – Gustav Friedrich (edd.), Praha 2006, č. 56, s. 101–102.
- 166 A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 42n.; R. RAUSCHER, *Dědické právo*, s. 44n.
- 167 CDB VI, č. 145, s. 193–194; srov. Beda DUDÍK, *Dějiny Moravy 8. Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do roku 1306*, Praha 1882, s. 243; k Hartlebo-

- vi Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 209n.; Radka KOVÁŘOVÁ, *Páni z Deblína. Diplomová práce na FF MU*, Brno 2002, s. 20n.
- 168 CDB VI, č. 149, s. 197–198; srov. Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 100, 122, 430, poznámky 40.
- 169 CDB VI, č. 266 a 267, s. 321–323; k institutu zletilosti Ondřej HORÁK – Naďa ŠTACHOVÁ, „*ein schöne iunckfraw [...] pey czwelfff iaren alte*“. *Problematika zletilosti a římskoprávní vlivy*, in: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2007, Plzeň 2008, s. 81–99.
- 170 František FÍŠER, *Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí*, Kostelní Vydří 1996, s. 266.
- 171 FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 533; *Kroniky doby Karla IV*, Praha 1987, s. 237.
- 172 RI VIII, č. 1752, s. 140.
- 173 *Karel IV. Literární dílo*, předmluva Anežka Vidmanová, překlady textů Jakub Pavel a Richard MAŠEK, Praha 2000, s. 127.
- 174 RI VIII, č. 1974, s. 159.
- 175 *Böhmen und Mähren*, Heft 11/12. November / Dezember 1943. V témže byly otištěny stati Josefa Klimenta (v letech 1938–1944 politický referent v kanceláři protektorátního prezidenta Emila Háchy, po válce odsouzen k doživotnímu vězňení) a historika Josefa Pfitznera (za války náměstek primátora hlavního města Prahy, popraven 6. září 1945), který sám vydal publikaci o Karlu IV. (*Kaiser Karl IV.*, Potsdam 1938).
- 176 Erich BACHMANN, *Karolinische Reichsarchitektur*, in: *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, Ferdinand Seibt (ed.), München 1978, s. 344–339.
- 177 Významné shrnutí problematiky nejnověji: David KALHOUS, *Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku*, *SMB* 7, 2015, s. 7–36.
- 178 Václav HRUBÝ, *Tři studie k české diplomacii*. Z rukopisu připravil k tisku J. Šebánek. *Spisy Filosofické fakulty Masarykovy university v Brně* 42, Brno 1936.
- 179 Jiří PRAŽÁK, *Ke kritice českých aktů XII. století*, *SAP* 8, 1958, s. 130–151 a Idem, *Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny*, in: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata – Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, uspoř. K. Malý, Praha 1975, s. 29–40.
- 180 CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, passim; Jiří PRAŽÁK, *Privilegium pervetustum Boleslai*, in: *Milénium břevnovského kláštera 993–1993*, Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (edd.), Praha 1993, s. 13–24; k tomu srov. Josef

- ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově*, in: Milénium břevnovského kláštera 993–1993, Ivan Hlaváček – Marie Bláhová (edd.), Praha 1993, s. 25–39.
- 181 Vše podstatné přehledně shrnula Marie BLÁHOVÁ, *Písemná kultura přemyslovských Čech*, in: Přemyslovci. Budování českého státu, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička – Pavlína Mašková – Robert Novotný (edd.), Praha 2009, s. 508–529, zejm. s. 514–515.
- 182 Stiftsbibliothek Heiligenkreuz, Cod. 217, fol. 76r; CDB I, č. 37, s. 43; *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*, Rostislav Nový – Jiří Sláma (edd.), Praha 1987, s. 358–360. Paleografické analýze této interpolace, jež vznikla v prostředí pražského kostela, se budu podrobněji věnovat na jiném místě.
- 183 CDB I, č. 38, s. 43–46, zejm. s. 45.
- 184 CDB I, č. 55 (var. A), s. 53–60.
- 185 Originál uložen v MZA v Brně, Premonstráti Louka, sig. A1; CDB I, č. 326, s. 299–301.
- 186 Zdeněk KRISTEN, *Pamětní záznamy kostela olomouckého a kláštera louckého. Příspěvek k diplomacie česko-moravských aktů*, AUPO Historica 3, 1962, s. 183–192, zejm. s. 191–192; především pak Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 266–267.
- 187 CDB I, č. 79, s. 82–85 a č. 80, s. 85–87; CDB I, č. 387, s. 371–391; srov. nejnověji M. WIHODA, *První česká království*, s. 122–123.
- 188 Jan BISTRICKÝ, *Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka*, SAP 33, 1983, s. 32–75; Idem, *Studien zum Urkunden-, Brief- und Handschriftenwesen des Bischofs Heinrich Zdík von Olmütz*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 26, 1983, s. 135–258; přehledné shrnutí zatím nejnověji podal Dalibor HAVEL, *Rukopisy a listiny z doby episkopátu Jindřicha Zdíka*, in: Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy, Jana Hrbáčová (ed.), Olomouc 2009, s. 78–87; CDB I, č. 157, s. 161–163.
- 189 CDB I, č. 204, s. 192–193; CDB I, č. 210, s. 197–199.
- 190 Jana NECHUTOVÁ a kol., *Invitantur scolares ... Formulářové listy Jindřicha z Isernie, pozvání pražským žákům ke studiu na vyšehradské škole*, Brno 2000 a Richard PSÍK, *Invectiva prosotetrasticha in Vlticum Polonum. Součást sbírky listů a diktamin místra Jindřicha z Isernie*, Ostrava 2008.
- 191 CDB VII/5, Dalibor Havel (ed.), Brno 2011, s. 25 a 29–30.
- 192 Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008, zejm. s. 118–142.
- 193 Miroslav BOHÁČEK, *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století*, SAP 24, 1974, s. 461–486.

- 194 CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 202, s. 190 RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1570.
- 195 Obdobně bychom dopadli, pokud bychom hledali např. v numismatice univerzální definici třeba mince. Srov. k tomu Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Základy numizmatiky*, Praha 1986, s. 11–12.
- 196 *Vocabulaire international de la sigillographie*, Stefania Ricci Noè (ed.), Roma 1990, s. 44, č. 3. Z technických důvodů poměrně striktně vymezeného maximálního rozsahu příspěvku i počtu poznámek zde nemohu přinést veškerý přehled definic pečetí v literatuře (byť by byl poměrně zajímavý), ze stejných důvodů je mohu – až na výjimky – toliko parafrázovat.
- 197 Michaël BLOCHE a kol., *Empreintes du passé. 6000 ans de sceaux*, Rouen 2015, s. 1.
- 198 Erich KITTEL, *Siegel*, Braunschweig 1976, s. 1 s odvoláním na Theodor ILGEN, *Sphragistik*, in: Grundriss der Geschichtswissenschaft, Aloys Meister (ed.), I/2, Lieferung, Leipzig 1906, s. 321–363.
- 199 Václav VOJTÍŠEK, *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých*, Praha 1928, s. 1.
- 200 Např. Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie*, Praha 1997, 2. vydání, s. 314, Adolf NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, díl 1. A–R, Praha 1956, s. 609–610, Udo BECKER, *Slovník symbolů*, Praha 2007, 2. vydání, s. 212.
- 201 Pečeť charakterizuje jako znamení, text či oboje současně, otištěné ve hmotě, která je schopna je uchovat a které jednoznačně určuje konkrétní fyzickou či právnickou osobu, přičemž slouží k ověřování či zajišťování právní platnosti a správnosti písemného pořízení. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002⁴, s. 315.
- 202 Jarmila KREJČÍKOVÁ – Tomáš KREJČÍK, Úvod do české sfragistiky, Ostrava 1989, s. 5–6, téměř doslovně i ve starších skriptech Jarmila KREJČÍKOVÁ – Tomáš KREJČÍK, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Praha 1987, s. 232.
- 203 To je důvodem, proč jsem definici použil i ve svých skriptech Karel MARÁZ, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 8.
- 204 I když v příspěvku definuji pečeť, je evidentní, že drtivá většina poznatků má platnost také pro pečetidla.
- 205 M. BLOCHE a kol., *Empreintes*, s. 1.
- 206 K dosud nejobsažnější, byť mnohde diskutabilní, typologii pečetního obrazu srov. Josef GRISAR – Fernando de LASALA, *Aspetti della sigillografia*, Roma 1997, s. 13–16 a Toni DIEDERICH, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Wien – Köln – Weimar 2012, zejm. s. 54–55. Kritický ko-

- mentář k nim in: Karel MARÁZ, *Nad (nejen) Diederichovou typologií pečetního obrazu*, SAP 2016 (v tisku).
- 207 Jedná se o poměrně novou záležitost; srov. k tomu T. DIEDERICH, *Siegelkunde*, s. 27–52. Každá z oblasti výzkumu by si zasluhovala uvést alespoň základní literaturu, bohužel na mnohé výčty zde jsem nucen z rozsahových důvodů rezignovat.
- 208 Ibidem, s. 146–177. Ostatně samotný podtitul *Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung* Diederichovy monografie *Siegelkunde* ukazuje na nové trendy i možnosti sfragistických bádáních.
- 209 Uvedené platí např. v městském prostředí i v případě městského patriciátu. Zde je právě přihlídnutí ke kontextu prostředí důležité.
- 210 Karel MARÁZ, *Rožmberská falza*, in: Jaroslav Pánek a kol., *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 49.
- 211 Ze značného množství titulů srov. alespoň Vladimír RŮŽEK, *Sfragistická falza v Archivu Národního muzea (Jiří z Poděbrad, Přemysl Otakar II., Zemský soud)*, SAP 60, 2010, zejm. s. 440–441, 445–446, 449–450, Philippe JACQUET, *Radiographie, scanner et sigillographie*, in: *Pourquoi les sceaux? La sigillographie, nouvel enjeu de l'histoire de l'art*, Marc Gil – Jean-Luc Chassel, Lille 2011, s. 93–103.
- 212 Pečeti by již měl mít napříště i projekt *monasterium.net* či digitalizace pečetní materie ve fondu *Archivu Koruny české* v pražském Národním archivu. Srov. k tomu Karel MARÁZ, *Využití možnosti fotografie pro zpracování sfragistického materiálu v diplomatických a sfragistických edicích*, in: Pavel Otmar Krafl a kol., *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – prameny*, Praha 2016, s. 196, pozn. 2.
- 213 Srov. k tomu i pozn. 13. Vítané možnosti bádání pro novověkou církevní pečeť představuje zejména komparace s exlibris a supralibros. Z nejnovější literatury srov. např. Jindra PAVELKOVÁ, *Vliv pečeti na supralibros a exlibris moravských klášterů*, *Časopis Národního muzea* 184, 2015, č. 1–2, s. 5–10.
- 214 *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, MGH SS Nova Series II., Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, II/5.
- 215 Stačí upozornit na nejnovější edici tohoto díla: Jana ZACHOVÁ – Anežka MERHAUTOVÁ – Dušan TŘEŠTÍK, *Legends wolfenbüttelského rukopisu*, Praha 2010.
- 216 Srov. Anežka MERHAUTOVÁ – Pavel SPUNAR, *Kodex vyšehradský*, Praha 2006.
- 217 Srov. Marie BLÁHOVÁ, *Toledská astronomie na dvoře Václava II. Poznámka k česko-španělským vztahům v druhé polovině 13. století*, in: AUC 1998, *Philosophica et historica* 2 = *Studia historica* 2, vyšlo 2002, s. 21–28.

- 218 Srov. Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, 1. vydání, Praha 1989.
- 219 Stačí upozornit na monografii: Jan KVĚT, *Iluminované rukopisy královny Rejčky*, Praha 1931 a Michal DRAGOUN – Lucie DOLEŽALOVÁ – Adéla EBERSONOVÁ, *Ubi est fñis huius libri deus scit. Středověká knihovna v Roudnici nad Labem*, Praha 2015.
- 220 Z mimořádně rozsáhlé literatury srov. jen Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, hlavně s. 263–320.
- 221 Stačí upozornit na edici Dobrovského proslulého spisu, JOSEF DOBROVSKÝ, *Evangelium sancti Marci vulgo autographum*, Bohumil Ryba (ed.), Praha 1953.
- 222 Marie BLÁHOVÁ, *Kufry s knihami aneb měl Karel IV. vlastní knihovnu?*, in: *Manu propria... Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Aleny Richtrové, CSc.*, Praha 2012, s. 21–42.
- 223 Tato stať vznikla v rámci projektu GAČR č. 14–0099: *Scriptores. Písemná kultura a její tvůrci v pozdně středověkých Čechách 1300–1350*.
- 224 Kapitola vznikla v rámci programu PRVOUK P12 uskutečňovaného na FF UK.
- 225 Soupis městských knih vydal Rostislav NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, Praha 1963. Od vydání tohoto katalogu došlo k několika novým nálezům, přírůstky však nejsou příliš početné. Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk FIALA – Zdenka HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984, městská diplomatika na s. 169–174 (autorem textu je R. Nový). Připomenout je třeba také dva souborné tituly: *Z pomocných věd historických X – Městská diplomatika a správa v českých zemích do druhé světové války*, Acta universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1, Praha 1992, a *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústecký sborník historický, Supplementum 1, Ústí nad Labem 2010.
- 226 Srov. R. NOVÝ, *Městské knihy*, s. 21–28; Jiří ČAREK, *Městské knihy Archivu hl. města Prahy*, Praha 1956, s. 24–27; Václav HRUBÝ, *Úvod do archivní teorie i praxe*, Praha 1930, s. 132–140; Miroslav VOLF – Antonín HAAS, *Archivní příručka*, Praha 1948, s. 185; František ROUBÍK – Antonín HAAS – Josef KOLLMAN – Zdeněk FIALA, *Slovníček archivní terminologie*, Praha 1954, s. 22–23; Ludmila SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Praha 2004, s. 66.
- 227 Srov. Hana PÁTKOVÁ, *Privilegia na vedení městských knih pro poddanská města v předhusitských Čechách*, in: *Pragmatické písemnosti v kontextu správním a právním*, Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), Praha 2008, s. 121–125; EADEM, *Privilegia na vedení městských knih v poddanských měsích pohusitských Čech*, in: *Campana codex civitas. Mirosłao Flodr octogenario*, Brno 2009, s. 212–216.

- 228 Kvůli redukci poznámkového aparátu zde lze souhrnně odkázat na *Codex iuris municipalis*, Jaromír Čelakovský (ed.), zejména díl II, Praha 1895, III, vydaný posmrtně Gustavem Friedrichem a Václavem Vojtíškem (1948); 1396 – Vilém z Landštejna mj. ustanovil, že právům obyvatel nemá být na škodu, jestliže přišli o jejich písemné doklady – „*an iren rechten, brifen, buchern, hantuesten, registern*“.
- 229 K právní závažnosti zápisu v městské knize srov. Např. Jindřich THOMAS, *Problém vzniku městských knih v Litoměřicích a v Roudnici nad Labem*, in: AUC Phil. Et hist. 1, 1992, Z pomocných věd historických X, s. 149–155.
- 230 Srov. již koncem 50. let 20. století postřehy Ernst PITZE, *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter — Köln/Nürnberg/Lübeck. Ein Beitrag zur vergleichenden Städteforschung und zur spätmittelalterlichen Aktenkunde*, Köln 1959; nověji např. Ingo KROPAC – Susanne KROPAC, *Prolegomena zu einer städtischen Diplomatie des Spätmittelalters: Das Beispiel Regensburg*, in: La diplomatie urbaine au moyen age. Actes du congrès de la Commission internationale de Diplomatie, Gand, 25–29 aout 1998, Walter Prevenier – Therese de Hemptinne (edd.), Louvain – Apeldoorn 2000, s. 229–265.
- 231 *Das altprager Stadtrecht aus dem 14. Jahrhunderte*, Emil Franz Rössler (ed.), Prag 1845; *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Praegae 1855 – zatím 2014; Václav Vladivoj TOMEK, *Základy starého místopisu pražského 1–6*, Praha 1866–1875; Gustav HOMEYER, *Die Stadtbücher des Mittelalters iinsbesondere das Stadtbuch von Quedlinburg*, Berlin 1860, Konrad BEYERLE, *Die deutschen Stadtbücher*, Deutsche Geschichtsblätter 11, 1910, č. 6–7, s. 145–200. Těž online na <http://www.uni-koeln.de/~ahz26/dateien/beyerle.htm>. Paul REHME, *Über Stadtbücher als Geschichtsquelle*, Halle 1913, online <http://www.uni-koeln.de/~ahz26/dateien/rehme.htm>. IDEM, *Stadtbücher des Mittelalters I*, Leipzig 1927.
- 232 *Knihva svědomí města Nového Bydžova z let 1311–1470*, Praha 1907; *Dědické knihy města Znojma z let 1363 a 1397*, Znojmo 1928; *Knihy počtů města Brna z let 1343 a 1365*, Praha 1936. Vzhledem k nutnosti omezit poznámkový aparát lze upozornit na *Výbor rozprav a studií akademika Václava Vojtíška*, Praha 1953, kde jsou jednak nejdůležitější práce přetištěny, jednak je zde autorova bibliografie. Katalog městských knih publikoval Rostislav NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, Praha 1963.
- 233 Informace o aktuálním stavu podává sborník *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010 (Ústecký sborník historický. Supplementum 1), zvl. Ludmila SULITKOVÁ, *Stav a perspektivy zpřístupňování městských knih v českých zemích (středověk*

- a raný novověk), s. 27–38; dále srov. statě Peter JOHANEK, *Historie a perspektivy výzkumu městských knih ve Spolkové republice Německo*, s. 39–55; Janusz TANDECKI, *Středověké finanční a účetní knihy toruňského Starého Města a jejich edice*, s. 187–198, Marcin GRULKOWSKI, *Nejstarší městské knihy Hlavního Města Gdaňsku na základě kancelářských systémů hansovních měst ve 14. a 15. století*, s. 67–92; Herbert KNITTLER, *Možnosti a stav zpřístupňování knih městského účetnictví v Rakousku (15./16. století)*, s. 165–176. V současné době funguje jako Index librorum civitatum na univerzitě Halle-Wittenberg. Viz <http://www.stadtbuecher.de>. Projekt „Libri civitatis“ je odporován GAČR, na řešení se podílejí katedra historie FF UJEP a katedra PVHAS FF UK.
- 234 Úvodní verše z *Legendy o Panně Marii* od Jindřicha Clúseněre básníka na dvoře krále Václava II. přeložila Dana Dvořáková-Malá, *Die Marienlegende des Heinrich Clúsenère*, Jaromír Zeman (ed.), Brno 2011, v. 1–16.
- 235 Srov. výběrově Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějiny aneb kus středověké historie našeho kraje. Kniha první Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 1917; IDEM, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1934; Zděnek FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1305*, Praha 1965; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I. panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, IDEM, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, IDEM, *Přemysl Otakar II. král na rozhraní věků*, Praha 2011, IDEM, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III 1250–1310*, Libor JAN, *Václav II. Struktury panovnické moci*, Brno 2006; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007; Robert ANTONÍN, *Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1289–1300*, Brno 2009; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011.
- 236 Srov. např. *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Pavel Soukup – František Šmahel (edd.), Praha 2004, kde i odkazy na jednotlivou literaturu k tématu.
- 237 Josef ŠUSTA, *Skládal Václav II. básně milostné?*, ČČH 2, 1915, s. 217–244, kde i odkazy na tehdejší diskuzi k tématu.
- 238 Srov. *Výbor z české literatury po dobu Husovu*, Bohuslav Havránek – Josef Hrabák (edd.), Praha 1957, full text <http://www.ucl.cas.cz/edicee/antologie/vybor-z-ceske-literatury/72-vybor-z-ceske-literatury-od-pocátku-po-dobu-husovu>.
- 239 Epizodicky se k tomu staví stále i nová a jinak obsažná publikace Jan LEHÁR – Alexander STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátku k dnešku*, Praha 2004, s. 41–44.

- 240 Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948 a *Staročeská milostná lyrika a další studie ze starší české literatury*, Praha 1999.
- 241 Jan LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990.
- 242 Sylvie STANOVSKÁ, *Die alttschechische Liebeslyrik – zwischen Tradition und Innovation. Versuch einer Typologie vor dem Hintergrund des deutschen Minnesangs und der späteren Liebeslieddichtung*, Praha 2008; Sylvie STANOVSKÁ – Manfred KERN, *Staročeské a německé milostné básnictví vrcholného středověku*, Brno 2013.
- 243 ULRICH VON ETZENBACH, *Alexander*, Wendelin Toischer (ed.), Tübingen 1888; OLDŘICH Z ETZENBACHU, *Vilém ze země Slovanů*, překlad a úvodní studie Dana Dvořáčková–Malá, Praha 2015; ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Hans–Fridrich Rosenfeld (ed.), Berlin, 1957, zpřístupňuje oba dochované rukopisy H a D; ULRICH VON ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Wendelin Toischer (ed.), Prag 1876, obsahuje pouze rukopis H; *Die Marienlegende des Heinrich Clüsenère*, passim; HEINRICH VON FREIBERG, *Tristan und Isolde*, D. Buschinger (ed.), Greifswald 1993; HEINRICH VON FREIBERG, *Rytířská jízda Jana z Michalovic*, překlad Marie Ryantová, Praha 2005.
- 244 *Moravo, Čechy radujte se!*, Václav Bok – Jindřich Pokorný – Sylvie Stanovská et al. (edd.), Praha 1998.
- 245 Srov. úvodní studie autorky in: OLDŘICH Z ETZENBACHU, *Vilém ze země Slovanů*, passim.
- 246 Nejnověji Sylvie STANOVSKÁ, *Sagt mir jemand, was Liebe ist? Deutschsprachige und tschechische Liebeslyrik des Mittelalters. Eine Typologie*, Brno 2015.
- 247 Srov. Roman JAKOBSON, *Řeč a písemnictví českých Židů v době přemyslovské*, in: s. 5968; *přehled písemné tvorby obecně* in: *Česká literatura*, s. 41–113.
- 248 RBM I–VI, Karel Jaromír Erben – Josef Emler – Bedřich Mendl – Milena Linhartová – Jiří Spěváček – Jana Zachová (edd.), Praha 1855–2000.
- 249 AČ XLI. *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátků do roku 1347*, Lenka Blechová – Eva Doležalová – Martin Musílek – Jana Zachová (edd.) ve spolupráci s Danielem Polakovičem a Tamásem Visi, Praha 2015; *K historii Židů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 906–1620*, Bohumil Bondy – František Dvorský (edd.), Praha 1906.
- 250 V rodině se mluvilo německy, ale Bohumil Bondy, jak se často podepisoval, se profiloval jako český vlastenec. Když ve 27 letech převzal po zesnulém otci železářský velkoobchod, měl volné ruce. Mladý Bondy byl činný v českožidovském hnutí. Jeho o dva roky starší bratr Filip st stal prvním českým rabínem, který se hlásil k české národnosti a kázal česky. Mezi další významné kroky Bohumila Bondyho patřila účast na založení Uměleckoprůmyslového

- muzea a organizace Jubilejní zemské výstavy v Praze roku 1891. Angažoval se i v politické oblasti, a to za Národní staročeskou stranu, srov. Arno PAŘÍK, *Bohumil Bondy. Sto let od smrti „reprezentanta znárodnění židů českých“*, RoS Chodeš 69, 2007, č. 5, květen, str. 10–11.
- 251 Karol BÍLEK, *Archivář František Dvorský a Sobotka*, Sobotka 2010, s. 29, 45–46; Literární archiv Památníku národního písemnictví, pracoviště Litoměřice, fond František Dvorský, kp.: Korespondence vynikajících osob – korespondence s Bretholzem srv. dopisy č. 105 – 120; korespondence s Čelakovským dopisy č. 158 – 162.
- 252 *Regesten zur Geschichte der Juden in Fränkischen und Deutschen Reiche*, Julius Aronius (ed.), Berlin 1902; Bertold BRETTHOLZ, *Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter*, Brno 1934; IDEM, *Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren von XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067–1411)*, Prag 1935.
- 253 *Germania Judaica I–III*, Ismar Elbogen – Aron Freimann – Chaim Tykocinski – Zvi Avneri – Arye Maimon – Mordechai Breuer – Yacov Gugenheim (edd.), Tübingen 1963–1995.
- 254 *Regesten zur Geschichte der Juden in Osterreich im Mittelalter 1. Von den Anfängen bis 1338*, Eveline Brugger – Birgit Wiedl (edd.), Innsbruck 2005.
- 255 *The apostolic See and the Jews*, Shlomo Simonsohn (ed.), Toronto 1988.
- 256 *Archivum coronae regni Bohemiae II*, Václav Hrubý (ed.), Praha 1928, str. 237–238, č. 192I; RBM V/3, Jana Zachová (ed.), str. 545–546, č. 1126 (originál NA, AČK, č. 369); AČ XLI, str. 100–101, č. 97.
- 257 VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Jan Linka (ed.), Praha 2013.
- 258 AČ XLI, s. 39–40, č. 41.
- 259 AČ XLI, s. 15–16, č. 14.
- 260 Více Tim MARSHALL, *Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need To Know About Global Politics*, London 2015, s. X–XI.
- 261 Shrnuje s odkazy na jednotlivé prameny Yvon LACAZE, Československo–sovětské vztahy v letech 1945–1948 ve světle francouzských archivů, *Mezinárodní vztahy 3*, 1997, s. 84–99, zde s. 85.
- 262 O možnostech nazírání na český středověký stát více Robert BARLETT, *Evropa a přemyslovský stát*, in: *Přemyslovci. Budování českého státu*, Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička – Pavlína Mašková – Robert Novotný (edd.), Praha 2008, s. 15–31.
- 263 K charakteristice a rozdělení středověkých písemných pramenů více Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 3, Praha 1995, s. 75–89.
- 264 Shrnuje Kateřina LOŠŤÁKOVÁ, *Lucemburkové a české země ve francouzských kronikách 14. století*, Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, Praha 2006, s. 29–138.

- 265 Citováno dle *Descriptio Cambriae, Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, Giraldi Cambrensis Opera Vol. 6*, James F. Dimock (ed.), London 1886, s. 155–205, zde s. 156–157.
- 266 *Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, Monumenta Poloniae Historica NS T. II, Karol Maleczyński (ed.), III/18, s. 154. Setkání Vršovců a Svatopluka viz *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Bertold Bretholz (ed.), MGH SS Nova series II, Berlin 1923, III/23, s. 190. Shrnuje Vratislav VANÍČEK, *Bohemi, infestissimi Polonorum inimici? Literární emoce a politické reality od Galla Anonyma po Jindřicha z Isernie*, in: *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, Anna Odrzywolska-Kidawa (ed.), Warszawa 2010, s. 27–62, zde s. 30–42.
- 267 Strabón I (13–16) citováno dle latinské edice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>, Rady Giralda z Walesu viz Giraldi II (9), s. 222–226, II (10), s. 226–227.
- 268 *Magistri Adami Bremensis, Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi II, Bernhard Schmeidler (ed.), Hannover – Leipzig 1917, II/21, s. 75–76. Helmoldův popis Slavanie viz *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XXXII, Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, Hannover 1937, I/2, s. 7–8, Prameny židovských cestovatelů *Zpráva o slovanech Ibráhíma ibn Jakúba*, MMFH 3. Diplomata epistolae textus historici varii, Dagmar Bartoňková – Lubomír Havlík – Ivan Hrbek a kol. (edd.), Praha 1969, s. 412–413, zde s. 412. Text Benjmanina z Tuledy viz <http://www.sacred-texts.com/jud/mhl/mhl20.htm>.